

Natalia Vasilendiuc
SOCIOLOGIA JURNALIȘTILOR
Concepte de bază și studii comparative ale profesiei de jurnalist

Copyright © Natalia Vasilendiuc
Copyright © TRITONIC 2020 pentru ediția prezentă.

Toate drepturile rezervate, inclusiv dreptul de a reproduce fragmente din carte.

TRITONIC

Str. Coacăzilor nr. 5, București
e-mail: editura@tritonnic.ro
www.tritonnic.ro

Tritonic București apare la poziția 18 în lista cu Edituri de prestigiu recunoscut în domeniul științelor sociale (lista A2) (CNATDCU):
http://www.cnatdcu.ro/wp-content/uploads/2011/11/A2_Panel41.xls

Colecția Comunicare media este coordonată de lect. univ. dr. Bogdan Hrib

ISBN 978-606-749-507-2

Coperta: Alexandra Bardan
DTP: Ioan Dorel Radu
Editor: Rebeca Cojocaru
Comanda nr. CM06/ 2020
Bun de tipar: Octombrie 2020
Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris al editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

NATALIA VASILENDIUC

SOCIOLOGIA JURNALIȘTILOR

Concepte de bază și studii comparative ale
profesiei de jurnalist

t...
TRITONIC

Editura Tritonic

Cuprins

Mulțumiri.....	7
Prefață.....	9
Profesie, profesionalism, profesionist.....	13
Jurnalismul, între meserie și profesie.....	21
Accesul la profesie prin educația jurnalistică.....	27
Reprezentările studenților despre profesie și educația jurnalistică.....	33
Practicile profesionale ale jurnaliștilor <i>gatekeeper</i> -i.....	45
Cultura profesională, parte a culturii organizaționale.....	53
Rolurile, valorile și reprezentările profesionale în jurnalism....	57
Jurnaliștii și jurnalismul din România.....	69
Cultura profesională a jurnaliștilor din Moldova.....	99
Abordări comparative ale profesiei de jurnalist.....	135
Bibliografie.....	193

în România și Moldova contribuie la formarea unui alt tip de jurnalism. Profesia a devenit mult mai tehnologizată, în timp ce activitatea profesională și abilitățile jurnaliștilor trec printr-un proces de evaluare care are la bază deseori criterii confuze. Fiecare redacție are propriile standarde și cerințe profesionale. Jurnaliștii își folosesc talentul, vocația și abilitățile nu numai în jurnalism, ci și în politică, economie sau publicitate. Fractura dintre jurnalism și procesul literar-creativ și dezvoltarea tehnologică a acestei ocupații s-a reflectat în primul rând în calitatea conținutului jurnalist. Aceasta a devenit mai puțin pretențios din punctul de vedere al stilului și al genurilor literare și a început să influențeze puternic publicul prin schimbarea sau consolidarea convingerilor individuale. Plecând de la aceste abordări generale, am elaborat cea de-a doua parte a cărții, unde am sistematizat cele mai importante studii cantitative și calitative despre culturile profesionale ale jurnaliștilor din România, Moldova și din alte țări din Europa Centrală și de Est și din întreaga lume, pe care le-am realizat în ultimii șaptesprezece ani.

Profesie, professionalism, profesionist¹

Dezvoltarea diverselor tipuri de practici a creat de-a lungul timpului nenumărate dezbateri care încercau să identifice activitățile care ar putea fi considerate profesii. Până acum, nu s-a ajuns la un consens nici în definirea termenului de „profesie”, nici în stabilirea atributelor sau a elementelor comune pentru toate tipurile de activități (Johnson, 1993: 513). De obicei, când este definită o profesie, sunt menționate toate semnificațiile acestui termen. Cel mai adesea, însă, în explicațiile cercetătorilor apar diverse elemente care descriu evoluția cultural-istorică a profesiilor. Și aici interpretările sunt nenumărate. De exemplu, potrivit opiniei lui Goodwin și Smith (1995: 35), sociologii limitează utilizarea noțiunii de „profesionist” (un cuvânt care face parte din aceeași plajă semantică de termeni) doar în cazul acelor indivizi a căror activitate corespunde celor trei standarde indispensabile: studii universitare specializate, autoreglementarea activității și respectarea codului etic al profesiei. Splichal și Sparks (1994: 37) au propus mai multe criterii distincte pentru definirea profesiei: sistem profesionalizat de studii, autonomie, solidaritate în cadrul breslei, autoreglementare, autorizare a activității, putere asupra clienților și cod etic. Practic, controlul asupra

¹ Acest capitol a fost publicat inițial în Vasilendiuc, N. (2011). *Cultura profesională a jurnaliștilor*. București: Editura Universității din București.

bazei tehnico-științifice în orice tip de activitate formează nucleul dur al atribuțiilor profesiei. Totuși, nici un grup profesional, după cum afirmă Beam (1990: 6–8), nu deține puterea absolută în cadrul activității sale profesionale, de aceea este mai corect să privim ocupațiile ca domenii mai mult sau mai puțin profesionalizate, decât să considerăm unele practici ca fiind profesii, iar altele ca non-profesii. Dacă e să reiterăm cele expuse anterior, profesia poate fi privită ca un tip ideal de activitate (Vollmer și Mills, *apud* Becker *et alii*, 1987: 19).

Cercetătoarea americană Magali Sarfatti Larson (1977) propune trei dimensiuni universale ale tipului ideal de profesie: „[...] dimensiunea cognitivă este centrată pe corpul de cunoștințe și tehnici, pe care profesioniștii le aplică în munca lor și în trainingul necesar pentru a stăpâni asemenea cunoștințe și dexterități. Dimensiunea normativă acoperă orientarea de serviciu (*service orientation*) a profesioniștilor și etica lor distinctă, care justifică privilegiul autoreglementării care le este oferit de societate. Dimensiunea evaluativă compară implicit profesiile cu alte ocupații, subliniind caracteristicile singulare ale profesiei de autonomie și prestigiu. Caracterul distinct al profesiilor pare a fi fundamentat pe combinația acestor dimensiuni generale. Aceste ocupații neobișnuite tind să devină comunități „reale”, ai căror membri împărtășesc o afiliere relativ permanentă, o identitate, angajament personal, interese specifice și loialități generale [față de toți membrii]” (Larson, 1977: xi).

Kaarle Nordenstreng (1998) identifică două abordări de bază în dezvoltarea sociologică a profesiilor, funcționalistă și neo-weberiană, care la rândul lor dezvoltă două curente opuse ale conceptului de „profesionalism”. Viziunea pozitivistă, specifică curentului funcționalist, consideră că „profesiile au adus coeziunea socială necesară

în noua morală a procesului modernizării, incluzând specializarea științifică și serviciul social” (Nordenstreng, 1998: 125), iar viziunea critică, aparținând curentului neo-weberian, interpretează profesiile ca „bastioane ale intereselor înguste și elitiste, care sunt utilizate în societatea modernă în calitate de mecanisme represive de subminare a democrației care transformă cetățenii activi în consumatori pasivi” (Nordenstreng, 1998: 126).

În aceeași ordine de idei, trebuie menționat faptul că există și alte perspective de interpretare a profesiilor. Cele mai cunoscute abordări sunt: (neo-)marxistă, feministă, normativă, ideologică, esențială, strategică, istorică/a dezvoltării, etc. Toate aceste perspective se regăsesc în tipologia abordărilor profesiilor propusă de Balihar Sanghera (2006) în articolul „Moral Sentiments and Professionalism in Post-Socialist Societies”. El vorbește despre trei perspective care reflectă pe larg literatura de specialitate din domeniu: abordarea consensului moral, care pune accent pe normele profesionale, colegialitate și contract social, abordarea controlului social, care se concentrează pe legitimitate profesională, putere și context local și abordarea sentimentelor morale, care își focalizează atenția pe obiectivele profesionale, caracter și instituții. Primele două abordări se regăsesc în literatura sociologică, în timp ce a treia este reflectată în filosofia moralei.

Astfel, adepții abordării consensului moral – Durkheim (1957), Moore (1970), Halliday (1985), Etzioni (1988), Boylan (2004), – susțin că profesiile aparțin unei comunități morale, iar practicienii acestora împărtășesc o identitate colectivă, au interese comune și practicile lor sunt înrădăcinate social în reguli, norme și cutume. Comportamentul lor este sancționat prin intermediul obligațiilor și responsabilităților deținute comun, acestea fiind instituționalizate în convenții și coduri sociale, care

se conformează obligațiilor și codurilor etice. „Regulile și normele colective asigură ca practicienii să se abțină de la interesul propriu și să acționeze pentru bunul public. Profesiile se autoreglează cu ajutorul unui comitet etic numit pentru a monitoriza și disciplina orice comportament care presupune neglijența în serviciu și încălcarea legii. Ritualurile simbolice (precum jurământul lui Hipocrate) îi inițiază pe noii membri în ordinea socială, iar simbolurile și adunările sociale (precum titlurile sau adunările anuale) mențin coeziunea profesională și granițele ocupaționale” (Sanghera și Alyasov, 2006: 4). Conform abordării consensului moral, termenul de „profesionalism” presupune ca „profesioniștii urmăresc regulile și procedurile externe și ascultă de tradiții și cultură” (Sanghera și Alyasov, 2006: 5). Practicienii posedă un sentiment al onoarei și obligației profesionale, fiindu-le frică de sancțiuni, precum excluderea din comunitățile profesionale din cauza lipsei de profesionalism.

Pe de altă parte, susținătorii abordării controlului social – Weber (1958), Johnson (1972), Larson (1977), Abbott (1983), Witz (1992), Freidson (1994), Saks (1995), Evetts (2003) – consideră că „profesionalismul” este un construct social, care nu promovează în mod necesar obiectivele profesionale sau interesul public, ceea ce este contrar abordării consensului moral. Această perspectivă propune o analiză a profesiilor bazată pe putere și cunoștințe, în care „sensul profesionalismului” și natura puterii profesionale sunt puternic contestate de către stat, organizații și profesii. „Prin limitarea competiției și instituirea unor practici restrictive, profesioniștii caută să-și exploateze cunoștințele ezoterice pentru a-și mări propria puterea față de stat și societate. Asociațiile profesionale pot utiliza retorica profesionalismului și interesul public pentru o autonomie mai mare, autoreglementare, statut

de monopol și pentru alte privilegii. Mai mult, codurile etice formale sunt considerate ineficiente pentru a asigura un comportament profesional adecvat, din moment ce asociațiile profesionale nu dețin o „mașinărie” proprie pentru a depista încălcările și a controla profesioniștii. Astfel, asociațiile profesionale tind mai degrabă să-și servească proprii membri, decât să exercite un control asupra comportamentului lor etic sau tehnic” (Sanghera și Alyasov, 2006: 6).

Conform abordării controlului social, totuși, statul și organizațiile care angajează profesioniștii pot, de asemenea, să manipuleze sensul profesionalismului, să reglementeze și să „normalizeze” activitățile zilnice, identitățile de muncă, valorile și obligațiile. Utilizând tehnologii disciplinare (de exemplu, „spațiu, instituții, reguli și discurs” (Foucault, 1977, *apud* Sanghera și Alyasov, 2006)), statul și organizațiile pot să guverneze „sufletul profesional” și să controleze societatea „de la distanță”. Prin training, dezvoltare și instrumente ale „normalizării”, statul și organizațiile pot să-și avanseze propriile obiective în procesele de schimbare socială, stabilitate politică, discriminare rasială și de gen etc.

În fine, abordarea sentimentelor morale contestă perspectivele asupra practicilor profesionale și etice „bazate pe reglementare” (*rule-based*) și concentrate pe putere. Autorii acesteia – MacIntyre (1985), Mason (1996), Archer (2000), Keat (2000), Oakley și Cocking (2001), Groenhout (2004), Hugman (2005), Sayer (2005) – accentuează asupra gândirii reflexive în raport cu indivizii, emoțiilor și sentimentelor lor, precum și grija acestora pentru alții. „Emoțiile reprezintă comentarii inteligente asupra vieții noastre, relaționând cu lucrurile pe care noi ne gândim să le valorizăm. Emoțiile sunt variate din moment ce noi, în mod simultan, urmărim, dar nu putem să satisfacem griji,

angajamente și obiective multiple” (Sanghera și Alyasov, 2006: 7). Emoțiile (precum compasiunea și simpatia) motivează bunele practici profesionale, din moment ce ele declanșează intervenția deliberată și comportamentul prosocial în situațiile în care utilizatorii au nevoie, mai ales atunci când aceștia suferă din cauza unei lipse de protecție. Compasiunea ca nucleul etic al practicii profesionale operează în situații de maladii, disfuncționalități, rupturi afective și nevoi materiale. Sentimentele și emoțiile potrivite sunt dobândite prin educație profesională, prin mentori, experiență practică, fiind expuse la un ethos profesional și modele de rol pozitive. Totuși, există două impedimente în fața compasiunii, grijii și simpatiei. „În primul rând, indivizii pot să răspundă la situații de tragedie și nenoroc cu emoții negative, precum dezgust, rușine și furie. Adesea, lipsa de compasiune trădează discriminare pe baza clasei sociale, poziției sociale și a identității; de exemplu, doctorii pot să eșueze în a presta îngrijire medicală adecvată unor indivizi din clasa muncitoare de o anumită etnie. În al doilea rând, regulile instituționale și instrumentale de comportament pot să inhibe răspunsurile emoționale cuvenite. Impunerea obiectivelor și procedurilor organizaționale din exterior pot să abată profesioniștii de la responsabilitățile primare de îngrijire” (Sanghera și Alyasov, 2006: 6–7).

Un aspect important al abordării sentimentelor morale este faptul că în timp ce profesioniștii sunt văzuți ca practicieni dedicați și motivați obiectivelor care contribuie la bunele practici și bunăstarea celorlalți, ei caută și recunoaștere externă (precum poziție socială, respect public și putere politică) și sunt guvernați de reguli instituționale și obiective economice. Totuși, recunoașterea socială și profesională și regulile impuse din exterior sunt „condițiile în care practicienii își desfășoară activitatea [...], iar dacă valorile și regulile externe (inclusiv onoarea

și eficiența) ajung să le direcționeze modul în care ei ar trebui să se comporte, atunci profesioniștii sunt constrânși în acțiunea lor de a atinge bunăstarea proprie și dezvoltarea personală, din moment ce aceștia duc lipsa unor valori interne, sentimente și sensibilități care le-ar permite să realizeze o îngrijire eficientă. [...] Profesioniștii sunt adesea alarmați de amenințările ce vin din negocierea obiectivelor profesionale în raport cu recunoașterea externă, atunci când le sunt impuse anumite scopuri care înlocuiesc ethosul profesional” (Sanghera și Alyasov, 2006: 7). Potrivit abordării sentimentelor morale, profesioniști posedă caracter, sentimente și emoții „potrivite”, care sunt direcționate spre grijile și preocupările celor vulnerabili și dependenți, iar profesionalismul reprezintă o balanță între nevoile interne și externe și calitatea de a fi atent în ce privește toate cele trei tipuri de comentarii emoționale în ordinea naturală, cea practică și cea socială.

Din perspectiva abordării ideologice, care a caracterizat o perioadă destul de lungă societățile totalitare, în timpul regimului comunist profesiile au fost transformate din organizații semi-independente în părți componente ale statului totalitar. În cadrul acestui proces profesioniștii și-au pierdut identitatea socială distinctă și au fost obligați să îmbrățișeze conceptul de „homo sovieticus”. Practic s-a trecut de la profesionalismul individual la profesionalismul birocratic, când a avut loc tehnologizarea, instrumentalizarea, deprofesionalizarea și proletarizarea profesiilor și, în unele cazuri, de exemplu în medicină, chiar feminizarea profesiilor. Câteva aspecte distincte au caracterizat profesionalismul totalitar. Unul dintre cele mai importante se referă la faptul că profesiile au devenit tot mai mult gestionate de birocrăția statală pe măsură ce piața privată pentru serviciile profesionale a dispărut. De asemenea, etica profesională și declarația de intenție a profesiilor s-au

conformat ideilor comuniste, iar asociațiile profesionale care le-au precedat au fost desființate, forțând profesioniștii să se alieze sindicatelor muncitorești, deși unele profesii (avocații, academicienii) și-au păstrat statutul cvasi-profesional. În plus, profesiile nu s-au mai autoreglementat și au renunțat la autonomia lor și practicile profesionale (de exemplu, în învățământul superior și cercetare) au devenit restrictive și supuse disciplinei partidului comunist local. Practic, profesionalismul sovietic a fost o construcție ideologică care i-a permis statului autoritar controlul „de la distanță” (Sanghera și Alyasov, 2006: 8–9).

Jurnalismul, între meserie și profesie²

Când apare întrebarea dacă jurnalismul este sau nu o profesie, cercetătorii preferă să-l considere mai curând o meserie, decât o profesie, mai ales că nici până astăzi nu s-a stabilit o definiție unanim acceptată a noțiunii de „jurnalist” (Splichal și Sparks, 1994: 4; Alleyne, 1997: 111–112). „Nenumărate exemple, din orice epocă și de pe orice meridian, arată cât de largă, contradictorie și incertă este sfera activităților incluse în câmpul ocupației de jurnalist. Referindu-ne numai la conținutul muncii sale, la multitudinea sarcinilor și la caracterul eterogen al atribuțiilor, constatăm că, la modul general, jurnalistul al trebui să fie un căutător și distribuitor de informații (din cele mai variate sfere, de la politică la știință, de la sport la faptul divers, de la economie la cultură), un pedagog care educă publicul în spiritul valorilor civice și al respectului față de cultura majoră, un lider de opinie care modelează convingerile și atitudinile audienței, un animator care mobilizează și solidarizează colectivitățile, un om de divertisment care oferă clipe de relaxare și de evadare imaginară pentru mii de oameni, un creator de cultură care selectează și promovează valorile etc.” (Coman, 2007: 235).

² Acest capitol a fost publicat inițial în Vasilendiuc, N. (2011). *Cultura profesională a jurnaliștilor*. București: Editura Universității din București.

Cercetătorii atribuie diverse sensuri conceptului de „jurnalism”. Potrivit opiniei lui Michael Bromley, de exemplu, jurnalismul „nu este nici profesie, nici meserie, totuși el întrunește multe dintre caracteristicile acestor doi termeni” (Bromley, 1997: 330). Edmund B. Lambeth (1992) a considerat domeniul jurnalistic o meserie care prevede și responsabilități profesionale. Mulți cercetători demonstrează că jurnalismul trece deja printr-o perioadă de profesionalizare (Lambeth, 1992; Splichal și Sparks, 1994; Cohen, 1997). În particular, se aduc argumente în favoarea faptului că jurnalismul posedă un anumit nivel de putere, prezentând cerințe clare față de formarea specializată în instituțiile de învățământ superior și, în cea mai mare parte a cazurilor, respectând codurile etice și având o cultură specifică (Skolkay, 1998: 312), iar profesionalismul în jurnalism se stabilește printr-o comunicare obiectivă, imparțială caracterizată prin acuratețe (Corner, 1995).

Pe parcursul secolului al XX-lea, activitățile nerecunoscute ca profesii, de exemplu afacerile sau jurnalismul, au încercat să pretindă la statutul profesional prin constituirea propriilor organizații profesionale și crearea unei imagini publice favorabile, care apela la etică, cunoștințe și instruire de specialitate. Din cauza acestor tentative, aceste „activități hibride” sunt considerate poli- sau pseudo-profesii. Totuși, după cum afirmă Terry Johnson, susținătorii „teoriei monopoliste” consideră că pentru identificarea unei activități profesioniste este importantă atât diviziunea muncii, prin intermediul căreia breasla verifică eficiența propriilor practici, cât și strategia colectivă de profesionalizare ca mijloc al dezvoltării activității (Johnson, 1993: 515).

Cercetătorul american John C. Merrill (1997) afirmă că jurnalismul nu este și nu trebuie să fie o profesie. Jurnalismul este o activitate, o meserie, o vocație accesibilă

fiecărui individ, indiferent de studiile pe care le are. Cu cât mai mult jurnalismul va deveni o profesie, cu atât mai sigur el va fi deposedat de „excentricitate și inovație, contribuind la avansarea pe treapta ierarhică a specialiștilor mediocri”. Devenind o profesie, jurnalismul „va reduce pluralismul de opinie, iar jurnaliștii vor plasa pe ordinea priorităților nu interesele sociale, ci pe cele proprii” (Merrill și Dennis, 1997: 334).

În manualul „Introducere în sistemul mass-media”, Mihai Coman (2007) subliniază că „în jurnalism regăsim doar parțial caracteristicile specifice unei profesii”, deoarece, în primul rând, „este greu să identificăm un corp sistematic, necontestat, de teorii privind cunoștințele și deprinderile jurnalistice”, iar în al doilea rând, jurnaliștii nu au reușit să impună întotdeauna norme și valori deontologice caracteristice și, mai ales, nu au reușit să le facă respectate în toate situațiile”. Iar în al treilea rând, „nu întotdeauna jurnalismul are un statut de ocupație definitivă și de sursă principală de venituri pentru membrii săi; adeseori el este doar o etapă, mai exact o trambulină, pentru o carieră în profesiile comunicării sociale, în viața politică, în afaceri etc.” (Coman, 2007: 243–244).

O abordare proprie a problemei este oferită de Kaarle Nordenstreng (1998). Potrivit opiniei sale, evoluția jurnalismului ca profesie reprezintă un model elocvent al abordării funcționaliste, deși dezbaterile în jurul profesiilor din domeniul mass-media în ultimii ani includ tot mai multe păreri critice, ceea ce ne permite de altfel să constatăm un progres evident al domeniului. „Când paradigma centrată pe mass media se modifică cu paradigma centrată pe cetățeni, aceasta reprezintă mișcarea de la curentul funcționalist spre cel neo-weberian. [...] Fundamentală ar fi însă substituția abordării care înțelege mass media ca proprietar al libertății și dreptului la comunicare prin